מאמר

חרב גאנטע

כולל

הגזרות והצרות שעברו על אחינו בני ישראל בעיר אומאן וסביבותיה,
על ידי איוואן גאנטע.

בשנת תקכ"ח (1768) לפ"ק

מעשה גדולה

מן אומן ומן אוקריינא

דאָס ביכל פֿון אומן אונ אוקריינאָ זאָל איטליכער מענש לייענען אונ זאָל גערייגקען װאָס פֿאַר איין גרויסע צרה גאָט האָט געשיקט אויף אומן אונ אויף אוקריינאָ אונ אויף באַלטי אונ אויף אַנדערע שטעט. מען האָט געשלאָגען מיט מכות אכזריות. דאַרום דאַרף מען בעטען גאָט אָז ער זאָל שוין מעהר קיין צרות ניט צו שיקען, אונ זאָל אונז ניך אונ באַלד פיהרען קיין ירושלים במהרה בימינו אמן.

נדפס בווילנא שנת תר"ח לפ"ק

גזרות אומן ואוקריינא.

אל אלהי הרוחות לכל בשר, דוא בישט דער גאט פון אלי לייבער ווייא האסטי גיקאנט צי זעהען או מי האט אום גיבראכט מאנען אין ווייבער אין קינדער וואס איז דאס גיוועזין פאר איין צרה או אזוי פיל יהודים האבין זיך קיינער ניט גיקאנט העלפין: דען עס איז אריין גיקוממען איין פוחז פון ק״ק טיטוב אין איז אריין גיקומען אין שטאט אריין און ער האט אויש גיהרגית ביז פיר הינדערט נפשות און דער נאך האבין זיך אלע גינומען אויף דיא יהודים און האבין אויש גיהרגית ביז פינף טויזנד נפשות אטייל האבין זיך גיוואלט לייזען מיט געלט נאר זייא זאלין לעבין בלייבען אבער עש האט אלץ ניט גיהאלפין נאר ווער עש האט גיקענט אנטלויפען איז אנטלאפין, דיא ערשטע איז גיוועזין איין אשה איז גיגאנגין גאנץ פריא דיא בהמות טרייבען אין פעלד אריין, אט דער פוחז אין איר אריין גישטאכין אמסיר די אנדירע איז גיוועזין איין קרעמירין, ווייא זיא אט דאס צו גיזעהען אזוי איז זיא אנטלאפין צו די יהודים, און האט גישריען אן לעבעדיגען גאט אונ אים ניט אפ צי טרעטין און מיר זאלען אלע אום קומען אויף קדוש השם אזוי וועלין מיר אלע האבין עולם הבא און ווייא דער חזן דאש זעהט אזוי לויפט ער גיך אין מקוה אריין און האט זיך גינומען טלית און תפילין און האט אן גיהויבין מיט גרויש גישרייא און גיזיין ווידוי צי זאגין און ער האט אליין באקומען דעם חלף בייא דעם פוחז או ער זאל זיך דער מיט קוילען און האט זיך גיקוילעט מיט זיין ווייב און קינדער:

ביום כ׳ ה׳ תמוז אזוי זיינען דיא פוחזים גיקומען פאר דער שטאט אומין אזוי זיינען גישטאנען אונטער דער שטאט ביז פיר הינדערט וועגין אנשים ונשים וטף אזוי האט מען זייא אלע גיהרגית. ניא דיא יהודים פון דער שטאט האבין זיך אן גיהויבין ציא ווערין אנקענין דיא פוחזים און אוועק ציא יאגין זייא, נוא ווייא דיא פוחזים זעהען או דיא יהודים הייבען זיך אן צו ווערין אזוי האט גאנטע ימח שמו איין בריף גישריבען מיט גרויש ניבעט אין גרויש גיוויין צי הרב מהור״ד יעקב אל דאס ניטץ אויף דיא יהודים. נוא ווייא דער רב האט גיטאן דעם בריף לייגען אזוי האט ער גימיינט פאר גיוויש או מען וועט פון דיא פוחזים פטור ווערין אזוי האט דער רב ארויש באפוילען איין גרוישען דאנק אז מען וועט אים שיינקען איין גרויש גישאנק, נאר זאלסט מיט אונז האלטען, מיר וועלין שיינקען איטליבען פוחז גיוואנט אויף איין פאר קליידער, מיר וועלין דיך ניט נארין, אונזער שררה וועט דיך מאכין פאר איין גרוישען שררה, ער וועט דיר שיינקען פיר דערפער, אבער דער רשע האט איין מחשבה רעה בייא זיך גיהאט, און האט אן גיהויבין איין עצה צי האלטין

מיט דעם רשע אליונאך ייש וויא ער ואל באקומען דיא שטאט אומין אזוי האט ער אים גינעבין איין עצה אז ער זאל שווערין פאלש אזוי וועט ער באקומען דיא שטאט, נוא איי ער איז גיקומען דרייא טאג דער פאר אין שטאט אריין אזוי האט ער גישווארין אז ער זאל מיט וויא־האלטין, דורך דעם ויינען דער וויל אום גיקומען כמה אלפים יהודים:

בקיצור אום מאנטיג ויינען גיקומען דיא פוחזים אונטער דער שטאט אין האבען אן גיהויבען צי ברומען וויא דיא בערין און האבין גיוואלט אין שטאט אריין פאר נאכט, אזוי האט מען אויש גישאסין איין הארמאט און האבין דיא בראם צו גימאכט, דיא ועלבינע נאכט ויינען גיוועזין אונטער דער שטאט כמה אלפים יהודים אזוי האט מען וויא אלע גיהרגית. דינסטיג צו אן ביסען צייט אזוי ויינען וויא גיקומען פאר דער שטאט נים וויט אזוי האט זיך אפ גירופען אליונאק צו דעם גאנטי טוא דוא נאך איין פרוב און שיק אריין אין שטאט איין בריף צו דעם קאמיסר און צוא אלע פריצים. איר טיט איך אום וישט מיט אונז שפארין איר וועט דער נאך בלייבען ארין, איר וויסט נים אז עס איז גיקומען איין באפעל פון דעם צרווענא מען אל פון קארין און פון וויין אויש קלייבען אז עס זאל קיין יהודים איבער בלייבען. אין גאנץ פולין דרום שפאר דיך נים מיט אונז און גיב אונז ארויש אלי דיא יהודים אבער ווען נים לאז אונז נאר אריין אין דער שטאט אזוי וועסטו זיין אינזוער הער איבער אונז:

בקיצור דער קאמיסר האט זיך כיישב גיוועזין נאך וואש טויג מיר דאש אז איך זאל כיך קרינין מיט גאנטי טאטער וועלין וויא יוא אריין קומען אזוי וועט ער מיך אויך הרגינען מיט אלע פריצים. בעסער לאז איך עפענען אליין און אים אריין צוא לאזין אין שטאט אזוי וועל איך קרינען ביא וויא נחים גינאר, אבער דיא יהודים און דיא פריצים און גלחות און שטורענטים ויינען גישטאנען ארום דער שטאט און האבין זיך גיווערט פאר דיא פוחזים און האבין ארוים גישאסין ווארום וויא האבין גיוואוסט אז דיא פוחזים וועלין אריין קימען אזוי ויינען אלע אוועק און דיא יהודים ויינען אלע גילאפין אין שול אריין אין טלית והפילין און וויינען און שרייען טאטער וועט זיך נאט רער בארימען איבער דיא קליינע קינדערלאך.

בקיצור דער קאמיסער האט זיך ארוף גיזעצט אויף איין פערד און איין בלויזע שווערד אין דער האנד און האט אלע יהודים און דיא פריצים אלץ פאר טריבין ביז עס איז קיינער ביא דער בראם נים גיבליבען, און דאט גישריען נים שיסט דען איך האב מיט וויא שלום גימאכט. נוא וויא דיא פוחזים האבין דאס דער הערט האבין וויא זיך צוא גירוקט צי דער שטאט אין האבין אן גיהויבין צי האקין דיא פאלעץ ארום דער שטאט און וויא דער פאן כארקאווסקי האט דאש גיזעהען אזוי שרייט

ער ווייער ציא דעם קאמיסר נאך וואש עפינסטי דעם מויער ווארום וויא דער פאן מארקאווסקי האט גיוועלט אווי העט ניט איבער נעבליבען איין פוס פון דיא פוחזים.
ער שרייט צי דעם קאמיסער וואס מיינסטי דער מיט דיא גאנצע וועלט האבין צוא וויינען איבער דיר:

בקיצור וויא דער מארקאווסקי וועהעט אז דער קאמיסר פרענט דער נאך גישט אווי פאר דריסט אים זייער און לייפט צי דער בראט און האט גיוואלט איין הארמאט אויש שיסען אויף דיא פוחזים איז ניקומען דער קאמיסר צי לויפען מיט איין בלויזע שווערד און האט צו נידעקט דעם הארמאט מיט פאלי אז מען זאל ניט קענען שיסען, אווי זיינען אלע פוחזים אין שטאט אריין מיט גרוים צארין. נוא עס גיווארין צווישען יהודים אין צווישען דיא גיבט יורין און אויך פריצים אווי איין גרוים גישרייא און גיוויין זינט דא וועלט שטייט איז נאך אווי איין צרה ניט גיוועזין אין פוילין וויא פיל יהודים אין אויך פאלאקים וואס מען האט אויש גיהרגת:

קודם האבין זייא אן גיהויבין דיא יהודים צי שעכטין אויף דיא גאס אין האבין איף קיינעם ניט גיהאט קיין רחמנות. אווי האבין דיא קליינע קינרער אן גיהויבין צי בעטין פאר פאטער און מוטער אווי האט מען זייא אלע גיבינדען אויף דער גאס און מיט פערד ציא טרעטין. דער נאך האבין זייא גיחאפט איין בתולה איין שיינע איר פאטער האט גיהייסין הַקָדוֹשׁ רַבִּי משֶׁה אווי האבין זייא אן גיהויבין אן צי ריירין אז זיא זאל זיך טויפען אווי האט זיא אן גיהובין צי ריידין מיט גרויש גישרייא איר אומה וואס רעט איר מיך אן צי דער דעה איר קענט מיך ניט נייטען ליבער וועל איך אים קימען אווי האט מען זיא גיפירט צי דעם ברונעם מען האט איר גיוויזען וויא פיל הרוגים לינען דרינען און האבין גיזאן זייער מעסער שארפין צי קוילין. אטייל זאגין מען זאל זיא לעבעדיגער הייט אין ברונעם אריין ווארפין אווי האט זיא גיזאגט איך טוא פאר דעם טויט ניט פארכטען. איך טוא תיכף מיין האלדז אויש שטרעקין ציא קוילין, און איר מוטער איז נישטאנען דער בייא נעבאך אווי האט זיא גישריען מיין ליבע מאמטער פאר נעש ניט אן אונזער ליבען נאמ אווי האבין דיא פוחזים זיא גינומען און האבין זיא אריין גיווארפין לעבעדיגער הייט אין דער ברונעם אריין. און דיא איבעריגע יהודים האבין אן גיהויבין אלע אין שול אריין צי לויפין אטייל האבין זיך אפ גיקויפט מיט געלט אבער דיא פוחזים האבין גינומען דאש געלט און האבין זייא פארט אום גיבראכט אווי האבין זייא גיטאן וויינען און שרייען:

בקיצור דיא יהודים וואש זיינען אלע גיוועזין אין דער שול האבין זייא זיך אן גיהויבין צי ווערין אקענין דיא פוחזים מיט כלי זין אווי איז גיוועזין איין יהודי הַנִקְרָא

בְּשְׁמוֹ רַבִּי לֵיבּשׁ מִשְׁאֲרֵי גראָר ער האט זיך דער חעקט און האט אן ניהויבין צי זירין בייא אים ראש בלוט חיא חיא איין פיש אין דער פאן און האט ניחאפט איין שחערד אין דער האנט און האט גיהרגת איבער צחאנציג פוחזים. נאך איין יהודי איז ניחעזין הַנִּקְרָא בְּשְׁמוֹ רַבִּי מֹשֶׁה מְנַקֵּר ער האט זיך ניטאן שטארקען נאך בעשער און האט עטליבע פוחזים ניטאן קוילין מיט זיין מעסער: נון חיא דיא פוחזים האבין ניזעהען אז זייא קענין די יהודים ניט בייא קומען אזוי האבען זיי גינומען איין הארמאט פון דער שלאס אראפ און האבין זייא ניפירט צו דער שול און האבען ציטלאגען אלע דיא טירען ראש איז ניחען רינסטיג פאר נאכט אונ זייא האבען אום גיבראכט כַּמָּה אֲלָפִים יְהוּדִים אונ ארום דער שול: נוא חיא האבען מיר יהודים ניט צו חיינען טאג אונ נאכט אין דעם עס איז ניחעזין איין אשה בְּרִיָּה זיא איז געלאפען פון אירע קינדער איין חאסער אריין כדי דיא קינדער זאלין חלילה ניט בלייבען בייא דיא פוחזים רדום גיהער מען צו חיינען טאג און נאכט אויף דעם־גרוישין שלאק. און דיא רשעים דיא פוחזים האבין ניפרעסין און גיזאָיפין און האבין ראש געלט און קליידער אונ צירונג אלש איבער אנאנדער ניחארפין:

בקיצור דיא פוחזים זיינען אלע ניגאנגין אויף דעם ראש הויז און האבין גירופען אלע סוחרים אונ האבין זייא צי ניזאגט ראש לעבין צו שענקין נאר זיי זאלין גאר זייער האב פון זיך אחעק נעבין. בקיצור דיא סוחרים האבין אן גיהויבין צי טראגען קליידער אונ גאלד אונ זילבער אונ צירונג זיי האבען נימיינט זייא חעלין בלייבען לעבין, אבער חי מען האט אלש צוא נויף ניטראגין אזוי האבין זייא זייער בלוט ניטאן פאר ניסען מען האט זייא אן גינומען בייא דיא פיאות אונ בייא דיא בערד אונ מען האט זייא ניחארפין אראפ פון דעם ראט הויז אויף דער ערד אזוי זיינען צו שיט ניחארין זייערע גלידער:

רבונו של עולם ביז חיא לאנג חעסטו דיך ניט דער בארימען איבער דיין ארים פאלק ישראל אונ איין נקמה טאן אן דיא פוחזים חען מען האט רבי בערש מזאלקחע אזוי איין מיתה חמורה אן טאן אוי חייא נישריען אויף די צרות דער אומינעדמניר חיא ער האט גיזעהען דיא גרוישע צרות חאש מען האט גענאך דיא יהודים אן ניטאן אזוי האט ער גינומען אויף זיך קיטעל און טליה אונ זיינע קינדער, און איז גילאפין אין איין קעלער אריין אונ האבין אן ניהויבין צו חיינען אונ צוא שרייען צוא גאט מיט הייסע טרערין ער האט נימיינט או ער חעט ניציל חערען אבער עס איז אונמענליך ניחעזין רען עס איז אריין גילאפין איין פוחז אין קעלער אריין אונ האט אים אָפּ ניאַקט דעם קאפ מיט דער אַק דער נאך זיינען אום גיקומען אנשים ונשים וטף ער אין מספר ואין סוף און דער נאך זיינען זייא גינאנגין אין בית המדרש

אריין אזוי האבין זייא ארויש גינומען איין ספר תורה אונ האבין אן גיהויבין צו שרייען ושערי תורה על שנגזר עלינו הגזירה. מיר קומען אום מיט שווערין בימערין טויט, ווער ווייס דיך לערנען נאך אונזער טויט אזוי זיינען דיא פוחזים צו זייא גיקומען אונ האבין דיא הייליגע ספר תורה אוועק גינומען אונ האבען דיא ספר תורה אויף גישפרייט אויף דער ערר אונ האבין אלע דרויף גיטראטין אונ האבין דרויף גיקויליט ליים. האט זיך אפ גירופען רבי הירש דער חזן אני ראשון לחרב ברורה, אבער נאט דער הער ווייסט אויב מיר וועלין קומען צו דער קבורה, ווייא איך זעה וועט קיין יהודי פאר דיא פוחזים ניט לעבין בלייבען נאט דער הער ווייסט אויב מיר וועלין קומען צי קבר ישראל אונ דיא פוחזים האבען אזוי איין הריגה אן גימאכט אין בית המדרש אז דאס בלוט איז גירונען איבער דיא שוועלין דער נאך האבין זייא ארוים גינומען אלע ספרי תורות אויש דער שול אונ אויש דעם בית המדרש אונ האבין אויף גישפרייט אין דיא גאסען אונ זיינען דרויף גיריטין מיט דיא פערד. ווייא אונ אך גישריען אויף דער גזרה, וואש אין דער שטאט איז גישעהען עס איז נהרגה גיווארין אלפי אלפים אנשים ונשים וטף, אונ זייא האבין פארט דעם ליבען נאט ניט אפ גיטראטין, מען האט זייא גיהאקט אונ גישטאכין אונ גיבראבין אונ זייא זיינען נערען גיוועזין דעם טויט אונ האבין פון זיין ליעבן נאמען אליין פאר ליב גינומען, דיא קינדער פון דיא בריסט האבין זייא צי טראבין מיט דיא פים אויך האט איין פוחז גיקולעט אויף איין יאטקי קלאין במה מאוה יהודים דיא קליינע קינדער האבין גיבאך גינאסין זייער פאטער אונ מוטערס זינר זייא האבין אום גיטראגין לעבעדיגער הייט דיא קליינע קינדערלאך אויף דער שפיז אוי אונ וויא ווער דאס האט גיזעהען ארער גיהערט אויב עס האט זיך אזוי איין זאך גיטראפין דאש עס זאל אום קומען אזוי פיל ידורים אונ פריצים אונ גלחות מען האט אן גיווארפין הרוגים אויף איין החום שבת וויים ניט גינוג עס איז קיינער ניט איבער גיבליבען האבין זיי זיך נאך גיוועלגערט אין אלע גאסין זייערע ביינער ווייא גישריען אויף דער גרוישער צרה אז זייא האבין ניט זוכה גיוועזין צי ליגען אויף דעם בית הקברות מען האט זייא גיטאן פערטלין אונ קעפין אונ דיא הינט אונ דיא חורים האבין זייא גיטאן ארום שלעפין אין דיא גאסין ווייא איז דאס ניט גיוועזין פון נאט איין פלאג, ווען דיא הריגה האט גיווערט אכט טאג:

ואחר זה דער נאך האט דער רשע גאנטע גיהייסין אויש רופען אונ אויש טרומייטערין אז מען זאל זיך איבער קיין יהודים ניט דערבארעמען אונ וועלכער עס וועט איין יהודי בעהאלטין דעם וועט מען דעם קאפ שפאלטין דער נאך האבין זיך באהאלטין איבער אכציג נפשות אין איין קעלער שטילער-הייר אונ האבין זיך בלי זין מיט גינומען אין קעלער אריין. וועלבער פוחז איז צו זייא אריין גיקומען אזוי האבין

זייא ניהרגת בבן דיא פוחזים האבין ניזעהען אז זייא קענין נישט צי טרעטין אזוי האבין זייא נינומען שטרויא אונ האבען אן ניצונדין אונ ניווארפין אין קעלער אריין אזו זיינען זייא דער שטיקט גווארין. אזוי האבין דיא פוחזים ניאבט אונ ניטראכט אונ זייא האבין אלע תחת חרב נימאכט אונ אטייל פון זייא זיינען אין דיא פעלדער אריין נילאפען אונ האבען זיך באהאלטען צווישען שטיינער איז נאר פון זייא נים ניבליבען איינער, אויך קליינע קינדער וואס מען האט נעבאך צו שטאבין זיינען זייא ניגאנגען בעטלין צווישען דיא פוחזים נאך ברויט אונ אז ער האט שוין וואויל ניגעבין ראש ברויט אזוי האט ער איהם תיכף ניהרגת דיא נורה האט שוין גימווט פאר חתמנת ווערין לאנג, דיא ביינער זיינען אויף עטליבע מייל ארום דער שטאט נילעגין אונ דיא הינט האבען דאס פלייש אויף ניגעסין:

בקיצור וואס זאל איך אייך פיל שרייבין עס האט אזוי פיל בלוט נילאפין דורך דיא טויערין נוא ווייא דער נאנטע איז אין דער שטאט אריין ניקומען אזוי האט ער אלע פריצים אונ אלע הערין אונ דעם קאמיסער אין קלויסטר אריין נילאזין אונ נישטעלט איין גרויסע וואך אנידער אז מען זאל קיינעם נישט טאן אזוי האבין זייא ניבעטין אנדערע פריצים דעם קאמיסער זאג אונז דאס דוא ביסט אונז איין גוטער פריינט וויא מיינסטו קענין מיר אויך נצול ווערין פון דיא פיינט אבער דער קאמיסר האט נישווינען ער האט שוין ניוואוסט זיין ביזען סוף. נוא ווייא דער נאנטע איז ניקומען אין קלויסטר אריין אזוי האט ער תיכף דעם קאמיסר גינומען פון צווישען אלע פריצים אונ האט איהם איין שטריק איבער דעם האלדז ניטאן אונ האט איהם ארויס נישלעפט אוים דעם קלויסטער זיין שבועה האט נאנטע ניבראכין אונ האט אלע פריצים אויש נישטאבין דעם קאמיסר האט נאנטע ניוואלט שוין איבער דער נאס פירען גאר נאקעט נאר אין איין העמדיל אונ איין שטריק אויף דעם האלדז אונ דער נאך האט ער אים ניפירט אין איין הויז אריין אונ האט איהם ניגעבין צו טרינקען מער אין איין גלאז אונ האט צי איהם ניזאגט טרינק נישווינד איך בין ראך בייא דיר ניוועזין דיין ליב קינד דער נאך האט זיך נאנטע ניזעצט אויף דער שטול אונ האט אויש דעם קאמיסר נימאכט אלע נישפעט אזוי זאגט דער קאמיסר וויא טושטו דיין שבועה ברעכין דוא האסט דאך נישווארין דאס דוא זאלסט מיך מציל זיין פון דעם טויט אונ היינט האלסטו דיין שבועה נים אזוי זאגט נאנטע צו אים פאר דעם ווייל דוא האסט דיא שבועה ניבראכין מיט דיא יהודים אזוי ברעך איך מיין שבועה אויך אונ דיא כוהט ווערין נישטאבין. אזוי איז ניקומען איין פוחז פון הינטען אונ האט איהם נישטאכין ווארום נאט ב״ה מיט נים שלאפין ער שטראפט אלס מרה בנגד מרה. אונ זייא האבען זיך אין שטאט אזוי לאנג ניזאסט ביז זייא האבין אלש אויש ניראסט:

אחר זה נאך דעם האבין זיי זיך צו שפרייט אויף אלע דערפער ארום אין דער גיך כדי אז קיין יהודים זאלין נאר ניט איבער בלייבען, עס זיינען אין וועג גיוועזין איבער הונדערט וועגין מיט יהודים אזוי זיינען גיקומען נאר זיבען פוחזים אזוי האבין זיך דיא יהודים נעבאך זייער דער שראקין זייא האבין ניט גיוואוסט וואו זיי זאלין זיך נעבאך אהין טאן אלע זיינען זייא אין וואשער גישפרונגען אונ האבען זיך דער טרונקען, נוא ווייא דיא פוחזים האבין גיזעהען דאש זייא זיינען וויינינ אונ דיא יהודים זיינען פיל אזוי האבין זייא צוא גויף גיטריבען אלע פוחזים אז מען זאל אוים הרגינען אלע דיא יהודים ;

באותו מקום אין דעם ארט זיינען גיוועזן צווייא ברידער פון דער שטאט טארנפאל איינער האט גיהייסין ר׳ שמואל און דער אנדערער רבי שׂאל זייא זיינען זייער פרום גיוועזן, און מחמת גרוים פרומקייט האט מען גיט גיהערט זייער קול. האבין מענשין גיוואלט זייא אוועק נעמין פון דארטין כדי זייא זאלין ניט ניזוק ווערין נאר זייא האבין ניט גיוואלט אפ טרעטין פון כ׳׳ל ישראל זייא האבין גימיינט אז זייא וועלין ניצול ווערין פון דעם טויט בהוך זיינען געקומען צווייא פוחזים און האבין גינימען דיא צווייא ברידער בייא דיא הענט און האבין צו זייא גיזאגט זייא וועלין קענין אריבער שיפין זייא איבער דעם בינ אזוי האבין זייא פון זיך גינעבין נאר דאס געלט צו דיא צווייא גיכט יודען אז ריא ניכט יודען זאלין זייא אריבער שיפין האבין דיא ניכט יודען גיזאגט צו דיא צוויא ברידער געבטינט דא איבער נאכט און אין דער פריא וועלין מיר אייך אריבער שיפען. ניא ווייא עס איז גיקומען ויינער צווייא בא נאכט רופט זיך אפ איין ברודער צו דעם אנדערין עס איז מיר דאס הארץ זייער שווער לאמיר זעהען אנטלויפין ווארים נאט וויים אויב מיר וועלין זיך שוין קענין זעהען מיט אינזער וויב אין קינדער, און דיא ניכט יודען האבין פאר נאנדער גישטעלט שומרים אז זייא זאלין ניט קענין אנטלויפין, ניא ווייא עס איז גיקומען אין מיטען דער נאכט אזוי האבין גינימען ריא צווייא ניכט יודען דיא צווייא ברידער און האבין זייא גיפירט צו דעם בינ אזוי האבין דיא ניכט יודען תיכף איינעם דער שטאכען און דער אנדערער האט זיך אן גיהויבין צו ראנגלען מיט זייא נוא האבין זייא איהם ארויין גישטאבין דיא שפיז אין הארצין אריין אזוי איז דיא שפיז אין הארצין אריין, און איז ציבראכין גיבראכין. האבין דיא ניכט יודען גינומען איין קיל און האבין איהם גישלאגען אין קאפ אריין נוא האט ער נעבאך גישריען מיט איין ביטערין קול און זיין קול האט זיך גיהערט פאר איין מייל. און ער האט גישריען רבונו של עולם ביז ווייא לאנג נאך וועסטו דיין נקמה ניט טאן אין דיא פוחזים וואס זייא הרגינען דיין ליב פאלג ישראל.

* * *

אצינד וועלין מיר אן הייבן ציא שרייבן דיא גזירה פון באלטא.

והיהודים אין דיא יהודים וואס זיינען אנטלאפין גיוואָרין קיין באלטא אזוי האבין דיא פוחזים זייא נאך גילאפין און האבין גיפונען אין דעם החום שבת פאר דער שטאט ביז זיבעציג נפשות. און דארטין זיינען גיוועז יהודים פון דער שטאט זאלקווא איינער ר' אשר מיט זיין ווייב אונ קינדער און שוועסטער און ברידער אין זייער פאטער האט גיהייסין ר' נדליה. בקיצור ווי זייא האבין דער זעהען דיא פוחזים זיינען זייא גיבליבען שטין און האבין זיך זייער דער שראקין. ניא האט זיך איין רעק אן גירופען צי זייא ליזט אייך אויס מיט געלט וועלין מיר אייך נים הרגינען. נוא האבין זייא גיגעבין צי דיא פוחזים ביז דרייא הינדערט רענדלאך. נוא האט זיך אפ גירופען דער אנדערער רעק צי זייא גיט אפ פון אייך דיא קליידער אויך, נוא האבין זייא פון זיך אראפ גיווארפען דיא קליידער ביז צום העמד און דער נאך האבין דיא פוחזים זייא אלע דער שטאכין. דיא מעשה איז גיוועז ביום ד' ר"ח תמוז ביז ניין טעג אין חודש עם זיינען גילעגין הרוגים ווי האלץ. בקיצור עס איז גיקומען איין טערק צי רייטין אין שטאט אריין און דער ציילט דיא יהודים וואס אין שטאט זיינען. אז אונסער דער שטאט ליגען הרוגים ווי האלץ אזוי האבין דיא יהודים איין עצה גיהאלטין ווי מען זאל דיא הרוגים חאטשי צי דער קבורה ברענגען. בקיצור דיא יהידים זיינען גינאנגין צי דעם עלצטין און האבין אים גיגעבין פונף הונדערט טאלער אז זייא זאלין לאזין בעהאלטין דיא יהודים. האט דער עלצטער מיט זייא גישיקט צוואנציג ישמעאלים און זיינען אויך גינאנגין מיט זייא צווייא יהודים פאר שטעלט פאר ישמעאלים און זיינען אויך גינאנגין מיט דיא ישמעאלים בבדי זייא זאלין דיא הרוגים זייער רעכט טאן. נוא איז גיוועז צווישען דיא יהודים הרוגים איין אשה וואס זיא האט נאך גילעבט אין זיא איז אויך גיוועז צי שטאכין. האט דיא אשה זייא דער ציילט דיא גאנצע מעשה נוא זעהין מיר ווי הש"י איז נוהן ליעף כח דיא אשה איז שוין גילעגין צווישען דיא הרוגים דרייא טאג און זיא האט נאך גילעבט. נוא האבין דיא יהודים גינומען דיא אשה און האבין זיא גיפירט קיין באלטע איז זיא דארטין אייך גישטארבען און דיא יהודים האבין זיא מקבר גיוועז. בקיצור דיא יהודים האט זיינען אנטלאפין גיווארין קיין באלטא האבין זייא גימיינט אז זייא וועלין ניצול ווערין, זייא וועלין קענין אנטלויפין נוא ווי דער נאנטע האט גישיקט קיין באלטה פינף הינדערט מאן מיט הארמאטין און האט גישיקט מיט זייא איין עלישטין און ער האט גיהייסין סילה ער איז גיוועז איין גרויסער רשע ניא ווי ער איז גיקומען אין שטאט אריין אזוי האט ער אין שטאט גישרעקין אין גיוופין כאָזת נפשי נוא

האט דער סילה נישיקט איין עלשטין מיט פיר מאן וויא זאלין זעהען וואס פאר לייט דאש איז אין שטאט און דאש איז ניוועזן ביום ג׳ פאר נאכט.

באותו פעם האבען דיא פוחזים ניחאפט צווייא בחורים און האבין וויא ניוואלט אום בריינגען. אזוי האט דער עלשטער פון דער שטאט וויא ניגעבין געלט או זייא זאלין ניט אום בריינגען דיא בחורים און האט דיא צווייא בחורים אוועק ניפירט אויף זיין גרענעץ. דער נאך האט דער עלשטער פון דער שטאט ניפרעגט דיא פוחזים ווער האט וויא נישיקט אהער אזוי האבין ניענטפערט דיא פוחזים או מען זאל ניט לאזין קיין יהודי און קיין שום פאָלאַק אין מדינת פולין האבין וויא אונז גישיקט אהער או איר זאלט ארויש געבין דיא יהודים און דיא ניט יודען או מיר זאלין אלע אום בריינגען אזוי האט דער עלשטער ניזאגט איך וועל אייך ניט ארויש געבין. איך קען דאש ניט טאן אן דעם הונגר זיין ידיעה מיר וועלין אייך ניט ארויש נעבין אפילו איין מאן אויך ניט. ווארום או איר זאגט אנדערש או איר ווייט דאש חיל פון צאַרעווונע יזיא קענט איר קומען אין אונזער גרענעץ דען עס שטייט אין אונזער פראווייע פאר שריבין או איר טארט ניט קומען אין אונזער גרענעץ וועקס מייל. אזוי האבין די פוחזים נישוויגין, זייא האבין נאר אלין ניטראכט דיא יהודים ארויש צי בעקומען אויף יענער זייט. נוא זיינען דיא פוחזים ניוועסין אין שטאט דרייא טעג און האבין ניפרעסין און גיזויפין און האבין דיא יהודים נאר ניט ניטאן. נוא דער הויבט מאן פון דער שטאט זאגט אלץ צי דיא יהודים פארכט אייך ניט דען דער טאטער קומט אן אייך העלפין און דער הויבט מאן האט גינומען בייא דיא יהודים גרויסע מהנות און בייא דיא פוחזים האט ער אויך גינומען גרוישע מהנות. נוא זיינען די יהודים געביך מבולבל גיווארין וויא האבין גיזעהען באשיינפערליך וויא הש״י האט ניטאן וויא שטראפין ווען זייא זיינען נישטאנען דרייא טעג מיט דיא שונאים און זיינען ניט אנטלאפין.

ביום ה׳ איז אן גיקומען דער טאטער אין שטאט מיט אכציג מאן צי רייטין נוא וויא דיא פוחזים האבין דער זעהען או דער טאטער קימט אן. אזוי האבין דיא פוחזים איינער צים אנדערין ניטאן ריידין. ניט אנדערש או דער טאטער וויל מיט אינז שטרייטין אזוי זיינען דיא פוחזים גיקומען צי זייער עלשטין און האבין גיבעטין לאמיר אוועק רייטין פין דער שטאט אזוי זיינען זייא נילאפין או מען האט וויא ניט ניקאנט מיט דעם אויג דער זעהען. אזוי האבין דיא ישמעאלים אן גיהויבין אין דער פוילישער שטאט ארייך ניין נוא זיינען דיא ישמעאלים פלוצלינג אויף דיא ניט יודען ניקומען און האבין מיט וויערע מעסער עטליכע ניט יודען דיא קעפ אראפ גענומען.

נוא זיינען דיא איבעריגע ניט יודין גילאפין צי דיא פוחזים און האבין אין

צו חיסען גיטאן אז דיא ישמעאלים קענען אריין אין דער מדינה פוילין, גיא האט דאס וייער פאר דראסין דיא פוחזים אזוי האבין זיך דיא פוחזים אן גיהויבין אום צו קערין מיט גרוים שטורים און בלי זיין זיינען זייא גיגאנגין צו דיא ישמעאלים מיט זייא מלחמה האלטין און ארויש טרייבין דיא ישמעאלים פון דער מדינה און דיא פוחזים האבין גינעבין הארמאטין צו שיסען דיא יהודים. בקיצור דיא פוחזים האבין מלחמה גיהאלטין מיט דיא ישמעאלים ביז האלבין טאג דער חייל האבין זיך גינומען דיא יהודים אין דער רעה אריין אז זייא זאלין אחעק יאגין פין דאנען. אבער דיא יהודים חאס זייא האבין גיהאט איין סיבה אויף דיא ישמעאלים זיינען זייא אין שטאט איבער גיבליבען נוא זיינען נעביך אלע יהודים אום גיבראכט גיווארין דיא יהודים חאש זיינען אנטלאפין גיווארין זיינען גיפאלען צו דעם טאטער אין דיא הענט אריין און דער טאטער האט זייא נעבאך גיהרגת חיא דיא שאף עס זיינען פיל פארלארין גיווארין מיט חייב און קינדער אטייל זיינען אנטרונען גיווארין מיט דיא נפשות און וייער האב און גיטש איז אויש גיבראכט גיווארין, נוא חיא זאל מען אויף דער זאך נים חיינען און שרייען חיא דיא יהודים זיינען חארין פאר טריבין אין איין פרעסדע מדינה און קיינער האט איבער זייא נים קיין רחמנות גיהאט אבער דאש איז אלין גיווען חייל מיר האבין און נאט ברוך הוא פאר געסין.

דרום זיינען אזוי פיל יהודים אום גיקומען איך קען אייך אזוי פיל נים שרייבין און זאגין חיא דיא האבין נעביך אויף זיך גיהאט גרוישי צרות חאס מען האט זייא גיטאן שלאגין, און דיא יהודים חאש זיינען אנטלאפין גיווארין לארין ישמעאלים זיינען זייא גיקומען קיין בענדער אבער מען האט פיל גינומען אין דער שביה אריין צו דיא טאטערין און פיל זיינען גיבליבען ליגין אין דיא פעלדער מחמת זייא האבין נים גיקאנט דער גיין ביז ארץ ישמעאלים זיינען זייא גישטא־בין אויף איין חעג און אטייל זיינען גישטארבין פאר הונגער און פאר דארשט און פיל יהודים זיינען דער טרונקין גיווארין אין נעסטער און דאס איבריגע ביסעל יהודים האט דער טאטער גינומען זייא אין שביה אריין און דער טאטער האט זייא גיטריבין אלע טאג אויף פאנשציזנע אבער דיא יהודים פון דיא איבערינע שטעט האבין גיטאן האפין אן נאט ברוך הוא ער האט גיטאן אין דיא פוחזים תיכף נקמות. דיא מעשה האט גיווערט דרייא חאכין זייא האבין גאנץ אוקריינא און פאברעזע אלע יהודים און פריצים און נים יורין אויש גיהרגית. און דער נאך האבין דיא פוחזים זיך גינעבין איין עצה אז זייא זאלין מערין נאך חיל און גיטין און הארמאטין און צו גיין אין פוילין און אויש צו הארגינען אין גאנץ פוילין דיא יהודים און פריצים. בקיצור דיא יהודים פון בראר זיינען דער פין גיוואר גיווארין האבין זייא דרוף גרוישי הוצאות גילייגט און זיינען גילאפין צו דעם יענידאל בראניצקי קיין שארי גראד און האבין

אן ניהויבין צי חיינען און צי שרייען פאר דעם יעניראל אז ער זאל דיא זאך מבטל זיין נוא דער יעניראל האט דיא יהורים ניטרייסט און האט צוא זייא גיזאגט נים פארכט אייך איך װעל אי״ה באלד דיא פוחזים אום ברייננען און דער יענעראל האט היכף אן ניהויבין צי דירין זיינע חילות. און איז גינאנגין מלחמה צי האלטין מיט דיא פוחזים און ער האט נישיקט עטליכע הונדערט חיילות קיין אומן אז זייא זאלין זיך יאגין צי דיא פוחזים אין דער יעניראל האט זייא אן ניזאגט איר זאלט שטיל אריין גיין אין שטאט, נוא װיא דיא חיילוה זיינען ניקומען אין שטאט אריין האבין זייא נאר שלום נימאכט מיט דיא פוחזים און האבין ניפרעסין און ניזויפין מיט דיא פוחזים און זייא האבין גיזאגט צי דיא פוחזים איר האט נים ניטאן װאש איר האט אויש ניהרגית דיא יהודים נאר װארט ביז דיא איבעריגע חיילות װעלין אן קימען װעלין מיר באנאנד הארגינען דיא יהודים און וויא האבין אין מיטין ניהייסין װארטין דיא פוחזים בכדי דיא חיילות זאלין דער חייל קימען און מען זאל דיא פוחזים אום ברייננען.

און דער יענעראל האט נימאכט שטריק אז מען זאל זייא בינדין און קלעצער האט ער אויך נימאכט נוא װיא דער יענעראל איז אן ניקומען מיט דיא חיילות און איין פאלקאװניק מיט עטליכע הונדערט סאן ויינען פריער אריין גילאפין נוא װיא דער פאלקאװניק האט דער זעהען װיא דיא פוחזים פרעסין און זויפין און װילין װייטער הארגינען דיא יהודים האט דאש אים זייער פאר דראסין נוא דופט זיך אן דער פאלקאװניק װער האט אייך ניגעבין רשות אז איר זאלט אויש הרגינען דיא מדינה פוילין נוא װיא דיא פוחזים האבין דער זעהען אז דער פאלקאװניק איז זייער ברוגז אויף דעם האבין זייא גיװאלט אנטלויפין אבער דער פאלקאװניק האט היכף גיהייסען ברייננען דיא שטריק און מען האט זייא ניבינדען און ער האט זייא גישלאגין מיט מכות אכזריוה און ער האט זייא ניטאן װאונדין און ביילען און ער האט צי זייא ניזאגט האט איר דען ניט נינומען נאלר און זילבער נינוג פאר װאש װילט איר נאך דיא מדינה חרוב מאכין, און דער צאראװנע האט אייך נאר ניט באפוילען נוא זאלט איר װיבען אז אום שולדיקע בלוט האט איר פאר נאסין. דער נאך האט דער יענעראל בארניצקי באפוילין צי דיא דונצים אז זייא זאלין ארום לויפין צי דיא פוחזים אז זייא זאלין נים אנטלויפין, נוא זיינען דיא דונצים גינאנגין און מען האט ארום גירינגילט דיא פוחזים מיט דיא בלויזע שװערד, דער נאך האט מען זיך אן ניהויבין צי דעם נאנטע און מען האט אים נרוישע צרות ניטאן מען האט אים נישלאגין און מען האט אים פאר קאװיט בבבלי ברזל דיא הענט און דיא פיס אזוי האט נאנטע אן ניהויבין צי שרייען און צי היינען און האט ניזאגט איבער דעם האט מען אויף מיר קיין רחמנות נים דען איך האב ניטאבין אלמנות און בתולות

וואָרום עש איז צי מיר גיקומען איין אלמנה און האָט מיך אָן גיהויבין צי בעטין און צי וויינען אז איך זאל זיא ניט הרגינען האב איך אויש גישטרעקט מיין פוס און איך האב איר אויש גישלאָגין דיא ציין מיט דעם פוס דרום האט איר אויף מיר קיין רחמנות ניט.

אחר זה נאך דעם האט דער יענעראל בארנצקי באפוילין אז מען זאל ארום גיין אויף דיא דערפער און מען זאל חאפין פורין. נוא זיינען גינאנגין דיא מאסקווימער און האבין גיבראכט פורין און מען האט ארויף גיוואָרפין אויף איטליבער פור זעקם פוחזים און מען האט זייא גיפירט אין וועג האבין זייא גישטיפט און גילאכט. בקיצור מען האט אריין גיפירט דיא פוחזים אין שטאט האבין זייא זיך זייער דער שראקין און מען האט גינומען דיא פוחזים און מען האט זייא גיהאנגין אויף אלע דערפער צי זעקם, אבער דעם גאנטע ווייא מען האט איהם גיבראכט פאר דעם יענעראל בארניצקי אזוי האט ער אים ניט גיהייסין היכף הייגגען נאר ער האט אים פריער גיהייסין טאָן גרויסע צרות. האט מען אים גינומען און מען האט אים אריין גיוואָרפין אין איין פינצטערר גרוב אריין און דער יענעראל האט גיך גישיקט נאך דעם הלין קיין שארי גראד. בקיצור ווייא דער הלין איז גיקומען אזוי האט ער גיהייסין אז אלע יהורים זאלין זיך ציא טיף גיין, זאלין זעהען זיין בייזין וואונדער. בראשון האט מען איהם גיהייסין רייסין מיט אייזערנע קאמען זיין פלייש, דער נאך האט מען גימאכט אייזערנע קרוין און מען זאל דיא קרוין צי גליען און מען זאל אים דיא קרוין אויף דעם קאפ אן טאן. נוא האט מען צי גליט דיא קרוין און מען האט אים אן גיטאן אויף דעם קאפ. און מען האט אים גיזאגט היינט קריינען מיר דיך פאר איין פוילישען מלך איבער פוילין אין דעם האט מען דעם רשע גאנטע אן גיבינרען אין דעם פרעננער ער זאל זיך מוטשין לייגגער און דער הלין איז אלע רגע גיקומען צי לויפין און האט גיטרונקין בראנפין בכדי דיא רציחה זאל זיין אן אים שטארקער. איז ער אזוי גילאפין אלע מאל און האט אים אויש גיריסין מיט דיא קאמען שטיקער פלייש, דער נאך האט מען דעם גאנטע צי האקט אויף שטיקער. נוא מיר וועלין וויטער ניט שרייבין, מיר וועלין בייא דעם בלייבין און פאר דיא צרות פון א ו מ ן און א ו ק ר י י נ א זאלין מיר זוכה זיין אז אונזער גואל צרק זאל קומען במהרה בימנו אמן*).

---

*) הספר הזה נדפס פעמים, ראשונה בשנת 1838 בסדילקוב, ושנית בווילנא שנת 1816.

לקוטום מספרים שונים

בספר „אגוה אזוב" בהקדמהו למגילת איכה נאמר: ויהי בשנת תקכ"ח לאלף הששי, מרדו עם הנקראים קאזאקין בעם פולין ויהרגו כודון כל אנשי פולין והיהודים הנמצאים במדינת אוקריינה וישללם כזוו, אז היה חרב וחורבן בעיר אומן ומעטיאוב ושאר עירות וכפרים עד אין מספר, לא נשארה קללה בהוכחות שהים שלא נתקיימה אז ולא העליתי על הכתב קצה קורות בפרטות על ספר כי היא מחריד הלבבות ומכאיב הנפשות כהמס דונג מפני האש, וכהוך בעסו יתיש זכר הרחמים כמו שהבטיחנו ויהן את ישראל לרחמים בעיני שרי מאסקווא ושרי פולין אשר עמהם ויטו אליהם חסד וילכדו ראשי המורדים ויעשו כהם שפטים, ואז עם בני ישראל בהבשלם נעורו עוד מעט, וישיבו נדחי הנמלטים בבושה אל ארוניהם איש אל עירו ואיש אל ארצו, ולא ארכו הימים ולא שך חמה תנינים גם בחורף ההוא ונהרגו לאלפים ונורשו שנית השרידים בעו"ה ויירא יעקב מאד ויצר לו, אז נהעוררה מלחמה חדשה בין הישמעאלים ובין עם חוק ונדול עם מאסקווי, ותהי סער מהחולל במלחמות הנינים הללו. ועם מאסקווי חנו לרגליהם, במדינת אוקריינא שקטה מלחמת המורדים, והחי צרי אל הוה הנזכר, והאריך המלחמה עד כי בשנת תקי"ל רבתה חולי הדבר כ"ם. והאחז האש בגלילות רבות בערים ובכפרים עד אין מספר, עד כי נמשו היהודים את ארמתם עזבו בתיהם והיקום ויברחו אל היערים והשדה, והרב מהומה זו גם במדינת וואלין *) בשנת ה' הקכ"ח לפ"ק היתה עת צרה ונאצה גרולה אז נועדו רוב רוזני המדינה על יומא רשוקא בחרש אלול ואני קמתי בקהל אשוע והיו לי עוזרי חיל הוסכי מאושר אנשי אמת יראי אלהים וכתבו ובאו על החתום לעשות נדר בעניני תכשיטין וביצד הלבישן של כלות ובהולות ובחורים וזקנים יחדו ובא צורף אחר ואכל קורצי כי שר עד שעשה כל הענין רסיסים, ואני כחמלת ד' נמלטתי או וכו', מה נאמר אנחנו שפלי שבשפלים הולכי מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, וכו'. ומהם באו פליטים למלכות פולין שהיתה עדיין בלהי מרובה באוכלסין ולא היו מסודרים יותר משתי מאות שנים, עד שנזכר ראשם הגאון מוה"ר יעקב פאלק רבו של רש"ל. עד כי הורגלו ובסבורים הם יושבים בארץ ישראל ללבת בבגדי חופש ורקמה ועדי זהב, ולשוא יתייפו מאסו בהם עוגבים נפשם יבקשו. והלא כשהיינו בארצנו נמי נכר שוע לפני דל מהם שרים מהם כורמים ויוגבים, היהכן שהחוטב עצים ילך בכתר זהב ואשתו נצבת שגל לימינו בכתם אופיר ובתורה נאמר

---

*) הספר הזה „אגודת אזוב" חברו הרב הגאון מו"ה יעקב ישראל מייזליש מ"מ דק"ק קרעסניץ.

ואם דל הוא ואין ידו משגת, ואמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבור מלכיות שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ כו' ועתה בגולה לא ילך שום אחד ברדכים ראויים אליו, אלא הקל שבקלים יעשה לאשתו איסטמא וכליא פרוחי עם משבצות זהב ושלשלת עם קרני פרה באביר אבירים, מה אומר ומה אדבר כו' הרחמן יתן בלבותינו להכיר כל אחד את מקומו או כל אחד על מקומו יבוא בשלום אמן. [1]

בספר „שער המלך" נאמר: הנה בצרה גדולה אנחנו בעתים הללו אשר דמינו נשפך כמים, קול דמי אחינו צועקים ההרג רב בעוה"ר שהי' במדינת אוקריינא בשנת „שהרגיך" לפ"ק וביותר בק"ק אומן היאומן כי יסופר מה שעשו שם הפוחזים אכזריות שהיתה שם במכבת הנפשות שהיו כופין ואומרים לאב כום טלה שהאב וכום את בנו ולא יחום על דם זרעו, והיה להם על רקר נעוץ כמה ילדים פרחי שושנים, והיה שם מעין ובור עמוק מאד ולקחו הפוחזים ילדי עברים יונקי שדים והשליכו אותם הבורה עד שנתמלאה מחולייהיהם ואבריהם, ועלהה צעקהם מההום ארעא עד רום רקיעא ואלפים נפשות הקדושים נהרגו במיתות חמורות. נשים שבכו וכראש כל חוצות שחוטות וילדיהן רוחשין אצליהן וינקו חלב מתה וחלב שחוטה, או לעינים שכך ראו, ולשמוע אוזן דאבה נפשינו, על אלה אנו בוכים יומם ולילה ארץ אל הכסי דמם, והקב"ה יסיר מעלינו האוהב אשר בעוה"ר לנו כאויב [2]. והראיתי בפרק ד' את גורל הכליה שעשו ביהודים. אנשי אמונה אוכרו במדינה אוקריינא, ביותר מק"ק אומן אשר היתה עיר ואם בישראל, וקריתי את אשר כתבו לזכרון בספרי הצרות שהיו שם, ולשמוע אוזן דאבה נפשנו. [3]

וכאשר נודע לנו, בכל שנה ושנה ביום הששה בתמוז קורין בעיר אומן מגילה שהיא כתפלת אל מלא רחמים ומזכירים הצרות והקדושים שנהרגו על קדוש השם, וכל זה בבהכ"נ הישן ואנשים זקנים יצומו בו ביום, [4]

---

[1] עיין ספר הנזכר בפירושו (כ' יו"ד).

[2] הספר „שער המלך" (על דרז"ש) חברו הרב במה"ר מרדכי בהרב במה"ר שמואל אב"ד דק"ק ווילקאוויטש, ונדפס בדיהרנפארט שנת שנת תקנ"ז לפ"ק, ועיין שם חלק שני שער ג' פ' י"ד דף כ"ב.

[3] עיין שם חלק שני פרק ואו דף ק"ה, ולדעתי בלי ספק כונתו על הספר הזשארנאני הנדפס פה בשם „מעשה גרולה מן אומן ומאוקריינא".

[4] עיין בספרי לקורות הגזרות מחברת א' (צד 6) ועיין גם בספרי זה מחברת ג' (צד 29) ואת אגרת ע"ד הגזרות בימי גאנטע מאת איש סודמן.